

Robert Suski

Uniwersytet w Białymstoku

ORCID: 0000-0001-5227-2743

DECJUSZ I SAMARYTANIE

W pochodzącej z XIV wieku samarytańskiej kronice *Kitāb al-Tarikh* napisanej przez Abū'l-Fatha (Abū'l-Fath ibn Abi al-Hasan al-Samiri al-Danafi)¹, wspomina się o trudnych relacjach między cesarzem Dahiqusem a Samarytanami. Otóż według tego autora król rozesłał posłańców po kraju, wśród których był człowiek godny pogardy Zakus (lub Rakus). W Cezarei spotkał on kobietę, która modliła się wraz z ponad rocznym synem na kolanach. Zakus rozkazał swoim sługom, aby ją przyprowadzili, po czym zadał jej pytanie, po co się modli. Samarytanka odpowiedziała, że czyni to do Boga Niebios i Ziemi. Zakus dopytywał ją, czy widzi go podczas modlitwy. Kobieta zaprzeczyła, po czym dodała, że nikt nie może go zobaczyć. Nie spodobało się to urzędnikowi. Zadał on jej kolejne pytanie, po co się modli do kogoś, kogo nie może zobaczyć. Kiedy kobieta broniła swojej religii, to urzędnik kazał ją torturować, aż złoży ofiarę bożkom. Mimo bicia Samarytanka nie uległa. Zakus zagroził, że każe zabić jej syna, ale ponieważ kobieta nadal odmawiała złożenia ofiary, kazał spalić chłopca. Kiedy został on wrzucony do ognia, matka popełniła samobójstwo, rzucając się w płomienie. Kiedy król Dahiqus usłyszał o tym, ucieszyło go to i nakazał postępować tak też innym. Bóg jednak nie pozwolił mu rządzić nawet roku i został zabity. Niech Bóg nie okaże mu litości². W tym miejscu można zadać pytanie, czy ta dramatyczna historia może mieć jakiś związek z rzeczywistością historyczną; czy może być refleksem konkretnych wydarzeń.

Jak łatwo się domyśleć, król Dahiqus to zniekształcone imię jednego z rzymskich cesarzy. Przypomina ono bardzo mocno cognomen żyjącego w III wieku Decjusza. Według Abū'l-Fatha poprzednikiem Dahiquusa był Filip. Tymczasem Decjusz objął władzę po rebelii skierowanej przeciw Filipowi Arabowi. Tak więc identyfikacja Dahiquusa z Decjuszem wydaje się bardzo prawdopodobna. Można więc zadać pytanie, czy opowieść zawarta w samarytańskiej kronice o nieszczęsnej torturowanej kobiecie i jej dziecku może mieć związek z polityką religijną Decjusza. Oczywiście trzeba pamiętać, że pomiędzy krótkim panowaniem tego cesarza a sporządzeniem przez Abū'l-Fatha

¹ Abū'l-Fath w przedmowie do swojej kroniki wspomina, że arcykapłan Pinhasben Josepha poprosił go o napisanie kroniki w 753 roku ery Hidżry (1352). Do pisania pracy Abū'l-Fath przystąpił w 756 roku ery Hidżry (1355).

² Abū'l-Fath, *Kitāb al-Tarikh*, p. 162-163.

kroniki minęło ponad tysiąc lat. To nakazuje zadać pytanie o wiarygodność interesującego mnie tekstu.

Dzieło Abū'l-Fatha jest najstarszą zachowaną do naszych czasów samarytańską kroniką³. Powstała ona podczas odrodzenia religijnego wśród Samarytan⁴. Miała na celu przechować wiedzę o dawnych rodzimych tradycjach⁵. Praca ta była często uzupełniana czy aktualizowana⁶. Niewiele można powiedzieć o jej źródłach. Większość z nich przepadła⁷. Wśród nich były m.in. Kronika Qit al-Baladi, Księga Jozuego, genealogie czy kilka (trzy) zaginionych kronik⁸. Uważa się, że informacje o samarytańskich kapłanach oraz najważniejszych rodzinach Abū'l-Fath zaczerpnął z *Tulidah*⁹. Większość wiadomości zawartych w *Kitāb al-Tarikh* dotyczyło Samarytan, których losy nie przyciągały uwagi autorów wywodzących się z innych nacji lub grup religijnych. W efekcie wydarzenia opisane przez Abū'l-Fatha w większości nie są weryfikowalne w innych pracach.

W kronice *Kitāb al-Tarikh* wymienia się jedynie kilka wydarzeń dotyczących historii uniwersalnej. Co prawda pojawiają się w niej znane postacie takie jak Aleksander Wielki¹⁰,

³ P. Stenhouse, *El Kitab al-Tarikh de Abu 'l-Fath*, Sidney 1985, s. XXIV; *idem*, *Samaritan Chronicles*, [w:] *The Samaritans*, red. A.D. Crown, Tübingen 1989, s. 221. Historia tekstu patrz: *idem*, *El Kitab al-Tarikh*, s. XXIV-XXVI.

⁴ S. Lowy, *The Principles of Samaritan Bible Exegesis*, Leiden 1977, s. 279.

⁵ R. Anderson, T. Giles, *Tradition Kept: The Literature of the Samaritans*, Cincinnati 2005, s. 143.

⁶ *Ibidem*, s. 146.

⁷ A.D. Crown, *Samaritan Scribes and Manuscripts*, „Bulletin of the John Rylands Library” 1994, t. 76, s. 42.

⁸ R. Anderson, T. Giles, *Tradition Kept: The Literature of the Samaritans*, s. 146.

⁹ A.D. Crown, *Samaritan Scribes and Manuscripts*, s. 41.

¹⁰ Abū'l-Fath, *Kitāb al-Tarikh*, s. 91-99. Według kronikarza Aleksander Wielki wyruszył z Macedonii, aby walczyć przeciw Dariuszowi [III]. We śnie ujrzał anioła, który miał przekazać Macedończykowi, że Bóg da mu władzę nad wszystkimi ludami świata. Aleksander zabił Dariusza oraz oblegał Tyr. W tym czasie przybył do niego arcykapłan Samarytan, którego król poprosił o błogosławieństwo. Siedzący na tronie Aleksander Wielki miał też dzięki orłom unieść się w powietrze i dzięki temu zobaczyć cały świat. Orły wylądowały w delcie Nilu, gdzie Aleksander założył miasto – Aleksandrię. Król kazał też Samarytanom stworzyć własne podobizny. Ci uczynili to, nadając wszystkim urodzonym po wydaniu królewskiego polecenia imię Aleksander, co spodobało się królowi. Według Abū'l-Fatha ojciec Aleksandra Wielkiego, Filip [II], który był królem Grecji, płacił trybut Dariuszowi [III]. Po tym, jak został zamordowany, Persowie chcieli, aby Aleksander Wielki spłacił go. Ten odmówił, a odpowiadając, radził się swojego nauczyciela Arystotelesa. Abū'l-Fath sądził, że Aleksander Wielki żył (36 lat) i panował (18 lat), czyli trochę dłużej niż było to w rzeczywistości. Znał on opowieść o otruciu króla, za czym miał stać Antipas (co jest pewnie zniekształconym imieniem Antypatra). Niektóre wiadomości o Aleksandrze Wielkim w samarytańskiej kronice są prawdziwe, inne mieszają fantazję z rzeczywistością, inne są czystą fantazją. Samarytańska narracja o Aleksandrze Wielkim jest bardzo daleka od krótkiego tekstu Józefa Flawiusza dotyczącego spotkania Aleksandra z Samarytanami (Ios. Ant. Iud. II, 312-325, 340-345). O tym passusie patrz: R. Pummer, *Alexander und die Samaritaner nach Josephus und nach samaritanischen Quellen*, [w:] *Die Samaritaner und die Bibel*, red. J. Frey, U. Schattner-Rieser, K. Schmid, Berlin-Boston 2012, s. 157-180; A. Klęczar, *The Pagan King before the One God. The Alexander Narrative in Josephus*, „Antiquitates Iudaicae” XI, 8, „Classica Cracoviensia” 2012, t. 15, s. 137-150; M. Ben Shahr, *Jews, Samaritans and Alexander: Facts*

Kleopatra¹¹, czy August¹², ale najczęściej było to powiązane z lokalnymi dziejami. Dla czasów hellenistycznych narracja Abū'l-Fatha jest mieszaniną faktów i nieporozumień. Tak na przykład po śmierci Aleksandra Wielkiego władzę objął jego brat Filip nazywany także Ptolemeuszem, który założył Aleksandrię¹³. W *Kitāb al-Tarikh* następca Aleksandra Wielkiego łączy cechy brata Aleksandra (Filip III Arridaos) i jednego z jego wodzów-diadochów (Ptolemeusz I). Jedynie część rzymskich imperatorów jest wymienionych w tej kronice. Tak dla I wieku są to August, Tyberiusz i Sisanas (Wespazjan?)¹⁴. Abū'l-Fath nie podawał zbyt dużo informacji o historii powszechnej w II-III wieku, jeżeli nie dotyczyły dziejów Palestyny i Samarytan. Wśród takich informacji można wymienić powołanie się na Galena, Klaudiusza Ptolemeusza, czy też fakt zawładnięcia Persją przez Ardaszira I¹⁵. Są one oddane zasadniczo poprawnie¹⁶. Oczywiście to nie znaczy, że wiadomości dotyczące Samarytan zawarte u Abū'l-Fatha

and Fictions in Jewish Stories on the Meeting of Alexander and the High Priest, [w:] *Brill's Companion to the Reception of Alexander the Great*, red. K.R. Moore, Leiden-Boston 2018, s. 403-426.

¹¹ Abū'l-Fath, *Kitāb al-Tarikh*, s. 115-116. Kronikarz opowiadał o zawładnięciu Egiptem przez Kleopatę, potem walce przeciw Augustowi, a następnie jej samobójstwie. Ta opowieść jest wstępem do wytłumaczenia, dlaczego August uznał władzę Heroda Wielkiego nad Judeą. Opowieść jest dosyć skrótowa, ale zasadniczo nie rozmija się zbytnio z rzeczywistą historią. Abū'l-Fath błędnie przypisuje Augustowi przyjsie świat w efekcie cesarskiego cięcia, co przypisywano nie jemu a Cezarowi (Plin. *Hit. Nat.* 7, 47).

¹² Abū'l-Fath, *Kitāb al-Tarikh*, s. 115-116.

¹³ *Ibidem*, s. 102.

¹⁴ Przy czym Tyberiusz pojawia się w narracji Abū'l-Fatha w związku z podaniem informacji o ukrzyżowaniu Chrystusa (*ibidem*, s. 117) oraz wybudowaniu Tyberiady (*ibidem*, s. 117). Sisanias jest prawdopodobnie zniekształconym imieniem Wespazjana (P. Stenhouse, *El Kitāb al-Tarikh de Abu 'l-Fath*, s. XLIII). Sisanias miał zaś odbudować Cezareę Nadmorską (Abū'l-Fath, *Kitāb al-Tarikh*, s. 117). W przypadku Tyberiusza informacja się zgadza. Większy jest problem z Cezareą. Józef Flawiusz wielokrotnie wspominał Cezareę (Nadmorską), ale żadna z tych wzmianek nie sugeruje, aby Wespazjan miał odbudować miasto. Podczas Wojny Żydowskiej pogańscy mieszkańcy miasta wymordowali żydowskich sąsiadów, a ofiarą pogromu miało paść 20 tys. ludzi, tak że w Cezarei nie ocalał się ani jeden Żyd (Ios. BJ 2, 457-458). Doprowadziło to do krwawego odwetu (Ios. BJ. 2, 507-508). Rzymianie złożyli w Cezarei mnóstwo łupów pod koniec tłumienia buntu (Ios. BJ. 7, 20). Nic jednak nie wiemy, aby Wespazjan ufundował w mieście nowe budowle.

¹⁵ Powołanie się na Klaudiusza Ptolemeusza (Abū'l-Fath, *Kitāb al-Tarikh*, s. 128), zawładnięcie Persją przez Ardaszira I (*ibidem*, s. 132).

¹⁶ Według Samarytanina Galen był nauczycielem Kommodusa (Abū'l-Fath, *Kitāb al-Tarikh*, s. 130). Rzeczywiście lekarz przebywał na dworze Antoninów i opiekował się Kommodusem (P. Stenhouse, *El Kitāb al-Tarikh*..., s. XLVIII; J.S. McHugh, *The Emperor Commodus. God and gladiator*, Barnsley 2015, s. 12-13; M. Nicholls, *Galen and the Last Days of Commodus*, [w:] *Galen's Treatise Περὶ Ἀλυντίας (De indolentia) in Context: A Tale of Resilience*, red. C. Petit, Boston-Leiden 2019, s. 247-248). Abū'l-Fath wspominał, że życie Klaudiusza Ptolemeusza przypadało za panowania Antoninusa Piusa oraz wymienił trzy jego dzieła: *al-Majest* (Almagest), *Geografia* i *Tetrabiblos*. Także w tym przypadku dane te się zgadzają. Ostatnia ze wzmianek dotyczy wstąpienia na tron Ardaszira I w 545 roku po Aleksandrze (ery Seleucydów). Abū'l-Fath błędnie zestawia przewrót Ardaszira I z 10. rokiem panowania Kommodusa. Choć ta ostatnia informacja jest błędna, to jednak jego opowieść o królu królów jest dosyć poprawna. Jak widać tam, gdzie można sprawdzić wiadomości przytaczane przez samarytańskiego kronikarza, to są one dosyć wiarygodne.

muszą być wiarygodne. Niemniej nie można ich odrzucić bez dyskusji, gdyż kronika jest późna, a nasza wiedza o Samarytanach w III wieku jest praktycznie żadna.

Abū'l-Fath wymienił 8 cesarzy panujących w II i III wieku¹⁷. Niestety, w tym wypadku trudno jest weryfikować zawarte tam fakty. Nasza wiedza o historii Samarytan w czasach wczesnego cesarstwa jest nikła. Wskazuje się, że Samarytanie dołączyli do Żydów podczas powstania Bar Kochby, kiedy zakazano obrzezania, obie wspólnoty ucierpiały w jednakowy sposób¹⁸. Dysponujemy niewielką liczbą źródeł, które pozwoliłyby weryfikować tradycję samarytańską dotyczącą panowania Hadriana¹⁹. Być może pozy-

¹⁷ Według Abū'l-Fatha Hadrian po przybyciu do Egiptu prześladował wielu chrześcijan, wrócił do Jerozolimy i zaczął ją oblegać, aby dzięki radzie Samarytan doprowadzić ją do kapitulacji, a następnie ją zniszczył (Abū'l-Fath, *Kitāb al-Tarikh*, s. 123-125). Cesarz miał też odwiedzić Nablus i być przychylny Samarytanom (*ibidem*, s. 125). Kiedy jednak ci zostali oskarżeni o zniszczenie Safis, cesarz obrócił się przeciw Samarytanom i urządził rzeź w Nablusie (*ibidem*, s. 126). Został jednak przekonany, że padł ofiarą podstępu ze strony Żydów, nakazał więc obrócić miecze przeciw wrogom Samarytan (*ibidem*, s. 127). Dużo mniej niż o Hadrianie Abū'l-Fath pisał o Antoninie (Piusie). Miał o nim bardzo dobre zdanie, a przekaz na jego temat kreślony jest w samych superlatywach. Nie tylko rozdawał on srebro i złoto ubogim, ale też recytował Torę w dzień i noc (*ibidem*, s. 127). Kommodus z kolei wystąpił przeciw Samarytanom (*ibidem*, s. 127-131). Siyyarus (Septymiusz Sewer?) nakazał najwyższemu kapłanowi oddać cześć bożkom, obiecując, że w zamian mianuje go namiestnikiem. Kusił go także bogactwami. Kiedy Aqbun odmówił, doradzano władcy stracenie Samarytanina. Imperator nie chciał jednak Samarytanom narzucać religii (*ibidem*, s. 133-134). Ostatecznie jednak władca postąpił zgodnie z radą dworzan i nałożył podatek synom Izraela za przestrzeganie szabatu (*ibidem*, s. 134). Kolejny wymieniony cesarz Aleksander miał być gorszy dla Samarytan niż Kommodus i urządzić kolejne prześladowanie (*ibidem*, s. 135). W dalszej części narracji *Kitāb al-Tarikh* głównym bohaterem był Baba Rabba, a cesarze wymienieni są jedynie incydentalnie. Opisując jego dokonania i pobicie przez niego wojsk rzymskich, pisał o mobilizacji sił przez nienazwanego rzymskiego cesarza (*ibidem*, s. 146). Według samarytańskiego kronikarza imperator nie mógł podejmować decyzji bez zgody Baby Rabby, Aleksander przed śmiercią zmarł, nie mógł pobrać podatku w Palestynie (*ibidem*, s. 149). Za kolejnego panującego Jurdiyanusa doszło do starcia między Żydami a Samarytanami. Zwycięstwo odnieśli ci ostatni. Król miał zlecić Żydom odbudowę świątyni. Ci zebrali materiały budowlane, ale zerwała się wichura, która wszystko zniszczyła (*ibidem*, s. 149). Filip wysłał legatów do Baby Rabby i zaprosił go na wizytę w Konstantynopolu. Cesarz uroczyście przywitał wielkiego kapłana, który zmarł w mieście (*ibidem*, s. 157-160). Następnie Filip odebrał Aqbunowi bogactwa zgromadzone przez zmarłego Babę Rabbę (*ibidem*, s. 162). Jego następcą został Tachus, który źle traktował Samarytan i ustanowili nad nimi urzędników, którzy zabraniali modlić się, czytać Torę oraz wypełniać obowiązki religijne. Dzięki interwencji Germanusa Samarytanie mogli obrzezywać dzieci (*ibidem*, s. 162-163).

¹⁸ A.D. Crown, *The Samaritans in the Byzantine Orbit*, „Bulletin of the John Rylands Library” 1989, t. 69, s. 99.

¹⁹ W źródłach żydowskich dotyczących powstania Bar Kochby niewiele pisano o roli Samarytan. Tak w midraszu *Genesis Rabbah* przypisano Samarytanom przekonanie Hadriana, aby nie wznosił świątyni w Jerozolimie, posługując się werselem biblijnym z *Księgi Ezdrasza* (*Genesis Rabbah*, 64, 10). O ile odrzuca się historyczność tego tekstu (M. Mor, *The Samaritans and the Bar-Kokhbah Revolt*, [w:] *The Samaritans*, s. 21-22), to pozostaje pytanie, czy pokazuje on animozje między Samarytanami a Żydami w czasach panowania Hadriana. Część badaczy uważa, że owa niechęć pojawiła się już po stłumieniu buntu (M. Mor, *The Samaritans*..., s. 22). W kolejnym midraszu opowiada się o obleganiu przez Hadriana Betharu, czego konsekwencją było zamordowanie przez Bar Kochbę samarytańskiego rabina R. Eleazara z Modim (*Lamentations Rabbah*, 2, 2, 4). *Talmud Palestyński* nie tylko przytacza tę opowieść, ale wręcz przypisał Samarytanowi zabicie Bar Kochby (*Ta'anit*, 4, 68d). W tym miejscu

tywne nastawienie Samarytan do postaci Antoninusa Piusa było efektem zniesienia przez niego zakazu obrzezania²⁰. Prawdopodobnie opowieść o próbie zmuszenia Samarytan do porzucenia zwyczajów religijnych za panowania Aleksandra Sewera (i Kommodusa) jest częściowo wiarygodna²¹. Niekiedy jednak przekaz Abū'l-Fatha ewidentnie wyolbrzymia i zniekształca realne wydarzenia, co przykładowo pokazuje opowieść o rebelii Baby Rabby przeciw Rzymianom²². Jeszcze lepiej widać to w relacji Abū'l-Fatha o rebeliach za panowania Marcjana i Zenona. W tym miejscu dysponujemy bowiem źródłami, które opowiadają o tych wydarzeniach spoza środowiska samarytańskiego. W przypadku wydarzeń za panowania Marcjana tradycja samarytańska wyolbrzymia je, być może ich przyczyną była też inna²³. Podobnie było w przypadku rozruchów za rządów Zenona.

można zwrócić uwagę, że w owej tradycji samarytański rabin był obecny podczas oblegania miasta przez Rzymian, ale doszło do konfliktu między Żydami a Samarytanami. Jak widać, tych wzmianek jest niewiele. Część badaczy uważa jednak, że owe wzmianki z tradycji żydowskiej pokazują animozje między obydwiema społecznościami religijnymi, które narosły już po upadku powstania (M. Mor, *The Samaritans...*, s. 24). Teza jest jednak niesprawdzalna, wszystkie interesujące mnie teksty są późniejsze. W każdym razie postrzeganie dystansu między obydwoima grupami religijnymi obecne jest zarówno w tradycji żydowskiej, jak samarytańskiej. Można zauważyć, że nie jest wcale oczywiste, jak układały się relacje Żydów z innymi sąsiadami. Przypisywano Arabom z Nabatei udział w powstaniu, co jednak jest hipotezą niewiarygodną (J. Ciciela, *Powstanie Bar Kochby*, Zabrze 2008, s. 156).

²⁰ J.A. Montgomery, *Samaritans. The Earliest Jewish Sect Their History, Theology and Literature*, New York 1967, s. 93. Cesarz pozwolił wyznawcom judaizmu obrzezywać jedynie własnych synów Żydów. Ponadto gdyby dokonał tego zabiegu ktoś, kto nie wyznaje tej religii, to zostałby ukarany jak za kastrację (Dig. 48, 8, 11). Sens tego prawa nie jest do końca oczywisty. Najczęściej uważa się, że była to liberalizacja prawa wydanego przez Hadrianą. Przy takiej interpretacji reskrypt Antoninusa Piusa nie rozwiązywałby problemu legalizacji obrzezania u innych ludów, które je praktykowały (Samarytanie, Arabowie, Egipcjanie). Być może więc sens prawa jest inny i zakazywałoby ono obrzezywać Żydom niewolników, w tej interpretacji żydowscy właściciele nie mogliby narzucać swoim niewolnikom judaizmu. Dyskusja patrz: E.M. Smallwood, *The Legislation of Hadrian and Antoninus Pius against Circumcision*, „Latomus” 1959, t. 18, s. 334-347; *eadem*, *The Legislation of Hadrian and Antoninus Pius against Circumcision. Addendum*, „Latomus” 1961, t. 20, s. 93-96; R. Suski, *Jowisz, Jahwe i Jezus. Religie w „Historia Augusta”*, Warszawa 2014, s. 225. Nie jest więc też oczywiste, czy Rzymianie zauważali różnice między Żydami i Samarytanami oraz czy Samarytanie mogli się powoływać na owe prawo. Tradycja samarytańska może być jedynie repliką żydowskiego cyklu legend, która uczyniła Antoninusa Piusa nie tylko przyjacielem żydowskich rabinów, ale nawet też nawróconym i pilnym badaczem Tory (J.A. Montgomery, *op. cit.*, s. 93. O obrazie Antoninusa Piusa w optyce żydowskiej patrz: S. Krauss, *Antoninusund Rabbi*, Wien 1910).

²¹ Świadczy o tym passus pochodzący z *Contra Celsum* Orygenes. Otóż według niego Samarytanie są prześladowani za swoją wiarę. Otóż Sykarczycy podlegają karze śmierci za obrzezanie, które jako okaleczanie ciała dozwolone jest tylko Żydom. Sam fakt obrzezania jest karany śmiercią (Orig. C. Celsum, 2, 13). Orygenes napisał ową apologię, gdy przekroczył 60 lat (Euseb. Hist. Eccl. 6, 36, 2). Euzebiusz z Cezarei sugeruje, że miało to miejsce za panowania Filipa Araba (Euseb. Hist. Eccl. 6, 36, 1). Ów passus pokazuje, że rzeczywiście dochodziło do prześladowań Samarytan ze względu na religię (praktykowanie obrzezania) w cesarstwie rzymskim. Według A.D. Crowna passus Orygenes należy wiązać z opisanym przez Abū'l-Fatha prześladowaniem za czasów panowania Kommodusa (A.D. Crown, *The Samaritans in the Byzantine Orbit...*, s. 99).

²² S. Lowy, *op. cit.*, s. 136-137.

²³ R. Kosiński, *Samarytanie w Cesarstwie Rzymskim w drugiej połowie V wieku*, „Prace Historyczne” 2011, t. 138, s. 31-32.

Źródła bizantyjskie (Prokopiusz i Malalas) i Abū'l-Fath zgadzali się, że interweniował imperator oraz zbudowano kościół na Górze Gerizim. Wbrew samarytańskiej kronice Zenon nie był obecny w Palestynie. Być może Abū'l-Fath połączył w swoim opisie wydarzenia za panowania Zenona oraz Justyniana. O ile bizantyjski władca pewnie nie próbował nawrócić Samarytan na chrześcijaństwo, to być może Samarytanie tak mogli odczytywać postępowanie chrześcijańskich mnichów²⁴.

Abū'l-Fath pisał o cesarzach panujących w III wieku (Aleksander, Jurdiyanus, Filip, Dahikus), opowiadając o Babie Rabbie. Nie jest jednak oczywiste, kiedy działał ów reformator religijny. Cała nasza wiedza o nim pochodzi z tradycji samarytańskiej²⁵. Na początku XX wieku J.A. Montgomery uznał, że żył on później niż sugerują to samarytańskie kroniki, gdyż w IV wieku²⁶. Według niego Baba Rabba był współczesny Germanusowi biskupowi Neapolis²⁷. Do tego pod koniec swojego życia przybył on do Konstantynopola²⁸. Jeżeli policzyć się długość sprawowania funkcji przez poszczególnych arcykapłanów podanych przez Abū'l-Fatha, to błędnie wskazywano, że powinien się on urodzić w 288 roku²⁹. Można by wspomnieć o jeszcze jednym argumentie za zmianą datowania działalności Baby Rabby z III na IV wiek. Otóż za jego życia jeden z cesarzy nakazał Żydom odbudować świątynię Jahwe w Jerozolimie. Tymczasem ta opowieść wygląda na replikę narracji o podobnych działaniach Juliana³⁰. Jedni zgadzają się z przedatowaniem życia Baby Rabby na IV wiek³¹, inni polemizują, pozostając przy tradycyjnej dacie działań samarytańskiego odnowiciela religijnego³².

²⁴ *Ibidem*, s. 32-33.

²⁵ B. Hall, *From John Hyrcanus to Baba Rabba*, [w:] *The Samaritans*, s. 53.

²⁶ J.A. Montgomery, *op. cit.*, s. 99-104.

²⁷ *Ibidem*, s. 101-102.

²⁸ *Ibidem*, s. 103.

²⁹ J.M. Cohen, *A Samaritan Chronicle: A Source-Critical Analysis of the Life and Times of the Great Samaritan Reformer, Baba Rabbah*, Leiden 1981, s. 225-226. O dacie życia Baby Rabby patrz: P. Stenhouse, *Fourth-Century Date for Baba Rabba Re-examined*, [w:] *Essays in Honour of G.D. Sixdenier: New Samaritan Studies of the Société D'Etudes Samaritaines*, Vol. 3-4, red. A.D. Crown, L. Davey, Sydney 1995, s. 319-320. Th. Juynboll sądził, że Baba Rabba żył w latach 365-474, co zupełnie nie pozwala się wpasować w historię rzymskiego wschodu.

³⁰ J.A. Montgomery, *Samaritans...*, s. 96.

³¹ S.J. Isser, *The Dositheans, A Samaritan Sect in Late Antiquity*, Leiden 1976, s. 43; J.M. Cohen, *op. cit.*, s. 102-109.

³² P. Stenhouse, *Fourth-Century Date for Baba Rabba Re-examined...*, s. 317-326; P. Stenhouse, *Baba Rabba: Historical or Legendary Figure? Some Observations*, [w:] *Essays in Honour...*, s. 327-332; R.T. Anderson, T. Giles, *The Keepers. An Introduction to the History and Culture of the Samaritans*, Peabody 2002, s. 58; B. Hall, *From John Hyrcanus to Baba Rabba...*, s. 53; A.D. Crown, *The Samaritans in the Byzantine Orbit...*, s. 105-107; A.D. Crown, *The Byzantine and Moslem Period*, [w:] *The Samaritans*, s. 55-56. H. Sivan nie zajmuje jednoznacznego stanowiska, ale powołuje się R.T. Andersona i T. Gilesa, którym bliżej do wczesnego datowania Baby Rabby (H. Sivan, *Palestine in Late Antiquity*, Oxford 2008, s. 108-109); R. Pummer, *Samaritan synagogues and Jewish synagogues: similarities and differences*, [w:] *Jews, Christians, and polytheists in the ancient synagogue: cultural interaction during the Greco-Roman period*, red. S. Fine, London-New York 1999, s. 108.

Lista władców, z którymi stykał się Baba Rabba, zgadza się z imionami tych, którzy rządili w III wieku: Aleksander Sewer, Gordian III, Filip Arab, Decjusz i Tacyt. Nie zgadza się ona z kolejnością imperatorów panujących w IV wieku. Germanus miał być urzędnikiem cesarza Tahusa, którego należy identyfikować prawdopodobnie z Tacytem, a nie Konstancjuszem II³³. Obrzezany dzięki Germanusowi identyfikowanemu przez Montgomery'ego z biskupem Neapolis był Aqbun V, a nie Baba Rabba. Ów Germanus nie musiał być jednak tożsamy z biskupem³⁴. Dla ludzi żyjących w średniowieczu było oczywiste, że stolicą cesarstwa rzymskiego (bizantyjskiego) był Konstantynopol. Prowadziło to do błędnego spojrzenia na przeszłość. Tak na przykład Eutychios z Aleksandrii sądził, że Konstantyn Wielki uciekł z dworu Galeriusza do ojca Konstancjusza Chlorusa, który miał przebywać w Konstantynopolu³⁵. Tymczasem Konstantyn przebywał na dworze Galeriusza i uciekł do Brytanii, a jego ojciec zmarł w Yorku. Koptyjski historyk uznał, że skoro cesarz przybył do umierającego ojca-imperatora, to musiał on dotrzeć do Konstantynopola. On (lub jego źródło) źle zinterpretował przekaz swojego źródła i dodał informację, jakiej w nim nie było. W kronikach samarytańskich odnajdujemy kilka podobnych anachronizmów³⁶. Abū'l-Fath czasami mylił się, podając dane chronologiczne³⁷. Tak Zenon miałby być cesarzem w 424 roku, czyli ponad pół wieku zanim to rzeczywiście nastąpiło³⁸. Według niego Ardaszir I wcześniej objął władzę niż było to w rzeczywistości, ale reszta jego narracji o królu perskim jest zgodna z rzeczywistością. W opisywanych przez kronikarza prześladowaniach Samarytan, które miały miejsce po śmierci Baby Rabby, miano wymagać od nich składania ofiar czy zakazywano obrzezania. Jest to nieprawdopodobne za czasów chrześcijańskich imperatorów, a tych miał dożyć Baba Rabba, jeżeli przedatuje się czas jego życia. Według J.M. Cohena Baba Rabba żył w latach 288-328, czyli miał umrzeć przed założeniem Konstantynopola, tak więc i tak nie jest to zgodne z pobytem reformatora religijnego w Nowym Rzymie. Tak więc jest bardziej prawdopodobne datowanie życia Baby Rabby na III wiek, a nie na koniec tego wieku i początek IV wieku³⁹.

³³ A.D. Crown, *The Samaritans in the Byzantine Orbit...*, s. 105. P. Stenhouse uważał, że tożsamość Tahusa jest nieoczywista, jego tożsamość pozostaje kwestią otwartą (P. Stenhouse, *Fourth-Century Date for Baba Rabba Re-examined...*, s. 322-323).

³⁴ A.D. Crown, *The Samaritans in the Byzantine Orbit...*, s. 105-106; P. Stenhouse, *Fourth-Century Date for Baba Rabba Re-examined...*, s. 321-322.

³⁵ Eutychius, s. 117 (L. Cheikho).

³⁶ P. Stenhouse, *Fourth-Century Date for Baba Rabba Re-examined...*, s. 324.

³⁷ *Ibidem*, s. 326.

³⁸ R. Kosiński, *op. cit.*, s. 30.

³⁹ Zwraca się uwagę, że Abū'l-Fath opowiadał o siostrzeńcu Baby Rabby, Lewim, który został wysłany do Konstantynopola, aby zdobył wiedzę i po powrocie miał zapewnić Samarytanom zwycięstwo nad ich wrogami. Ta opowieść mogła narodzić się na podstawie historii Samarytanina Arseniusa. Patrz: R. Pummer, *Early Christian Authors on Samaritans and Samaritanism Texts, Translations and Commentary*, Tübingen 2002, s. 287-288.

Podsumowując moje dotychczasowe rozważania, stwierdzam, że nie można z definicji odrzucić przekazu Abū'l-Fatha. Oczywiście nie oznacza to, że należy przyjmować wszystkie przytaczane przez niego opisy jako prawdziwe. Należy z wielką ostrożnością traktować ową pracę⁴⁰. Czasami pewne wydarzenia nie utrwaliły się w samarytańskiej tradycji⁴¹. Dostę często wyolbrzymiał i zniekształcał on fakty. Niektóre z podawanych przez niego informacji w *Kitāb al-Tarikh* są fikcyjne. Inne jednak są wiarygodne.

Według samarytańskiego kronikarza nieobecny w Palestynie władca zmuszał przedstawicieli tej grupy religijnej do składania ofiar. Cesarze prześladowcy, którzy poprzedzali Decjusza, występowali przeciw praktykowaniu obrzezania przez Samarytan. Tego nie odnajdujemy w opisie postępów Zakusa. Co prawda Abū'l-Fath wymienił jedynie jedną (a raczej dwie) samarytańską ofiarę, ale jego narracja nie pozostawia złudzeń, że musiało być ich więcej, gdyż cesarz miał kazać innym swoim urzędnikom postępować analogicznie do Zakusa. Nie można wyrokować, jak często Samarytanie musieli dokonywać wyboru: śmierć albo apostazja. Tradycja samarytańska zapamiętała jednak Decjusza jako jednego ze złych cesarzy, którzy nie zasługują na łaskę ze strony Boga. Zakus nie kazał sprawdzić, czy syn bezimiennej dla nas Samarytanki był obrzezany. Nic też nie wskazuje, aby postępowali oni inaczej w przypadku mężczyzn niż kobiet, choć ten wniosek wypływa z dość słabych przesłanek – milczenia Abū'l-Fatha.

Zmuszanie Samarytan do składania ofiar byłoby efektem przypadkowej interakcji między cesarskim urzędnikiem a samarytańską matką, co spodobało się imperatorowi, a nie było jego zaplanowaną akcją. Niestety, ze źródeł innych niż samarytańskie nie wiemy nic o prześladowaniu Samarytan za odmowę składania ofiar pogańskim bogom za rządów Decjusza. W starożytności ten lud nie budził jednak dużego zainteresowania wyznawców innych religii, a szczególnie pogan. Nie jest to dziwne, gdyż byli oni niewielkim społeczeństwem, większość z nich żyła w dalekiej i peryferyjnej prowincji. Wśród prac autorów pogańskich, piszących o panowaniu Decjusza, większość wzmianek jest bardzo lapidarna; polityka religijna tego cesarza także nie budziła ich zainteresowania. Została ona zupełnie przesłonięta przez jego walkę z Gotami oraz śmierć w bitwie pod Abrittus. Jedynie chrześcijanie pamiętali o niej. W końcu sami ucierpieli za rządów tego władcy. Z pism chrześcijan wynikało, że Decjusz nakazał złożyć chrześcijanom ofiary, ci, którzy tego nie uczynili, byli skazywani na śmierć lub pracę w kopalniach⁴². Według Euzebiusza z Cezarei, który powoływał się na biskupa

⁴⁰ R. Kosiński, *op. cit.*, s. 326.

⁴¹ Tak na przykład Abū'l-Fath nic nie pisał o konflikcie między Żydami a Samarytanami toczonym na początku panowania Septymiusza Sewera. Tymczasem wspominał o nich Hieronim [Hier. Chron. p. 211e (Helm)] oraz Abu'lFaraj (Bar-Hebreus) [*Historia dynastiarum* (Budge), p. 55]. O rozruchach w Samarii za czasów Anastazjusza wspominał jedynie Prokopiusz (R. Kosiński, *op. cit.*, s. 36).

⁴² Chrześcijańskie źródła dotyczące prześladowania Decjusza patrz: R. Selinger, *The Mid-Third*

Aleksandrii Dionizjusza, najpierw wydano edykt, następnie ludzie stawiali się przed komisją, wywoływano ich po imieniu, po czym musieli oni składać ofiary. Część wezwanych zaprzeczała, aby kiedykolwiek byli chrześcijanami⁴³. Opornych, którzy odmówili złożenia ofiar, poddano torturom, po czym albo byli paleni żywcem albo zostali ścięci⁴⁴. W końcu XIX wieku okazało się, że obraz prześladowań znanych ze źródeł chrześcijańskich należy częściowo zweryfikować, gdyż ofiary składali nie tylko chrześcijanie, ale też poganie. Odkryto w Egipcie 45 zaświadczeń (*libelli*) o złożeniu nakazanych ofiar⁴⁵. Tym samym Decjusz kazał dokonać aktu religijnego, który miały przebłagać bogów – nie był natomiast jedynie testem, który miał wskazać chrześcijan⁴⁶.

Ta zmiana optyki, z jakiego powodu doszło do uderzenia we chrześcijan, nakazuje w nowy sposób spojrzeć na świadectwo obecne w *Kitāb al-Tarikh*. Skoro ofiary bogom mieli złożyć wszyscy obywatele *Imperium Romanum*, to w oczywisty sposób dotyczyło to też Samarytan. Co prawda nic nam nie wiadomo, aby obowiązek musieli spełnić także Żydzi, co może sugerować, że być może byli oni z niego wyłączeni. To jednak nie oznacza, aby ten wyjątek zastosowano także wobec Samarytan. Zakaz obrzezania wśród Samarytan obowiązujący w czasach Orygenes pokazuje, że byli oni traktowani inaczej niż Żydzi i nie stosowano wobec nich ich przywilejów. Należy więc poważnie traktować *passus* znany dzięki samarytańskiemu kronikarzowi. Istotnie, to co wiemy o nakazie złożenia ofiar przez Decjusza, częściowo przypomina opowieść zawartą w kronice Abū'l-Fatha. Tradycja samarytańska nie przekazała informacji o edyktie cesarza. Zamiast planowanego nakazu składania ofiar, mamy w niej przypadkową interakcją między urzędnikiem a kobietą, która przerodziła się w prześladowanie niewielkiego ludu. Trzeba jednak pamiętać, że dla chrześcijan ważniejsze niż edykt cesarza było samo ich prześladowanie, będące efektem niewypełnienia przez nich nakazu imperatora. Tak Laktancjusz, który pewnie urodził się w połowie III wieku, w swojej opowieści o Decjuszu nie wymienił edyktu władcy, a jedynie wystąpienie przeciw chrześcijaństwu, oraz śmierć cesarza, którą zinterpretował jako karę boską⁴⁷. Dla Samarytan podobnie jak dla części chrześcijan ważniejszy był efekt, który przyniósł edykt, a nie sam fakt jego ogłoszenia.

Century Persecutions of Decius and Valerian, Frankfurt am Main 2002, s. 15-25.

⁴³ Euseb. Hist. Eccl. VI 41, 9-13.

⁴⁴ Euseb. Hist. Eccl. VI 41, 14-23.

⁴⁵ Wśród owych *libelli* 34 znaleziono w Theadelphia w Oazie Fajum, 3 w Oksyrynchos. O tych certyfikatach patrz: R. Selinger, *op. cit.*, s. 137-155.

⁴⁶ H.A. Pohlsander, *The religious policy of Decius*, „Aufstieg und Niedergang der römischen Welt” 1986, 16, 3, s. 1831-1833; E. Wipszycka, *Państwo rzymskie a chrześcijaństwo do początków IV wieku*, [w:] *Stary Rzym w współczesnych badaniach*, red. J. Wolski, T. Kotula, A. Kunisz, Kraków 1994, s. 178-179; J.P. Rives, *The Decree of Decius and the Religion of Empire*, „The Journal of Roman Studies” 1999, t. 89, s. 153; E. Wipszycka, *Kościół w świecie późnego antyku*, Warszawa 2006, s. 99-100.

⁴⁷ Lact. Mort. Pers. 4.

Abū'l-Fath przedstawia wstrząsający opis, w którym kobieta broni swojej wiary odmawiając złożenia ofiary, co pociąga za sobą najwyższą cenę. Wśród zachowanych *libelli* wydawanych tym, którzy spełnili ofiary, przeważali mężczyźni, ale zdarzały się też kobiety. Były to: Aurelia Ammonous, córka Mystus, kapłanka boga Petesucha, Aurelia Kamis, Aurelia Ammonarion, Aurelia Charis, Aurelia Taesis, Aurelia Thermouthis, Aurelia Demos, Aurelia Souelis, Aurelia Aoutis, Aurelia Isis, Aurelia Leulis, Aurelia Tammilis i jej córka, Aurelia z córką Atous, Aurelia Teeieous z córką Tadeion, Aurelia Bellia z córką Kapinis. O większości z tych kobiet nie wiadomo praktycznie nic, poza tym, że były wieśniaczkami. Aurelia Ammonous należała prawdopodobnie do miejscowej elity, gdyż była kapłanką⁴⁸. Status Aurelii Demos, córki Heleny, pewnie był dosyć niski. Jej ojciec był nieznan. Niekiedy przed komisją stawiała kobieta, matka z córką, lub mąż, który reprezentował żonę i dzieci. Obraz ten pasuje do opisu Abū'l-Fatha. Różnica polega na odmówieniu złożenia ofiary przez bezimienną dla nas Samarytanę, co w konsekwencji doprowadziło do zabicia jej dziecka. Nie wygląda to zbyt realistycznie. Jednak nakazanie złożenia ofiary kobiecie jest jak najbardziej zgodne z procedurą znaną z czasów Decjusza.

W *Kitāb al-Tarikh* nieszczęsna matka popełnia samobójstwo, nie wiadomo jaki los spotkał kolejnych Samarytan. Passus zawartym w tym dziele sugeruje torturowanie i zapewne stracenie opornych, którzy odmówili złożenia ofiar. Ta lakoniczność nie jest charakterystyczna dla Abū'l-Fatha, który najczęściej rozpisывał się szeroko o ofiarach prześladowań, jakie miały spotkać Samarytan. Tak za czasów Kommodusa wielu mądrych mężczyzn spalono na śmierć oraz oślepieno ich rozpalonymi do czerwoności żelazem. Kazał on stracić stu. Oślepionych miało być także 40 kapłanów, którzy odmówili jedzenia wieprzowiny. Kolejnych 40 duchownych miano zmiażdżyć prasą winiarską za odmówienie jedzenia winogron, a następnych 40 kapłanów za to samo zrzucano ze wzgórza, nie zostali oni pochowani. Ponadto władca miał kazać ukrzyżować albo ściąć przywódców Samarytan. Skonfiskowano też majątek, spalono dom, oraz poddano torturom arcykapłana Aqbuna, kiedy odmówił wyparcia się wiary. Powieszono także 36 kapłanów w Nablusie⁴⁹. Podobnie opis prześladowań podczas panowania Aleksandra (Sewera) jest dokładniejszy niż za rządów Decjusza. Według Abū'l-Fatha w efekcie rozkazów imperatora zabito wielu mędrców, zniszczono synagogi,

⁴⁸ Według P. Keresztesa fakt, że Aurelia Ammonous w chwili składania prośby była kapłanką, nie dowodzi, że zawsze nią była. Być może wcześniej była ona chrześcijanką. Sugeruje, że składający petycje o ich nieprzerwanej lojalności i składaniu ofiar bogom nie oznacza, że rzeczywiście zawsze składali bogom ofiary (P. Keresztes, *The Decian libelli and Contemporary Literature*, „Latomus” 1975, t. 34, s. 763). P. Keresztes próbował przez to bronić tezy, że zamysłem Decjusza było prześladowanie chrześcijan, a składający ofiary byli podejrzewani o wyznawanie chrześcijaństwa. Hipoteza jest naciągana (E. Wipszycka, *Państwo rzymskie a chrześcijaństwo*..., s. 179).

⁴⁹ Abū'l-Fath, *Kitāb al-Tarikh*, p.130-131.

spalono nauczycieli, więziono małe dzieci, ukrzyżowano sędziów, zabijano niewinnych młodzieńców i palono ich żywcem w jaskiniach, wiele dziewcząt zostało zgwałconych⁵⁰. Obrazy samarytańskich męczeństw za panowania Kommodusa i Aleksandra (Sewera) zapewne są bardzo mocno wyolbrzymione i niewiele mają wspólnego z rzeczywistością. Niemniej tradycja samarytańska nie zachowała szczegółowych opisów własnych nieszczęść podczas panowania Decjusza, podczas gdy takowa narracja istniała dla rządów Kommodusa czy Aleksandra (Sewera).

Abū'l-Fath nie dysponował wiedzą o samarytańskich ofiarach odmawiających wykonania edyktu cesarza. W tym miejscu trudno powiedzieć, w jakim stopniu realnie wymagano od Samarytan spełnienia ofiar. Nic nie słyszymy o samarytańskich odpowiednikach *lapsich*. W tym jednak wypadku można łatwo to zrozumieć. W *Kitāb al-Tarikh* nie poświęca się miejsca samarytańskim odstępcom, szczególnie kiedy okazali oni słabość podczas prześladowań religijnych. Można też się zastanowić, jak rygorystycznie wymagano od Samarytan złożenia ofiar. W przeciwieństwie do chrześcijan zamieszkiwali oni zwarcie tereny w Palestynie. W Samarii byli większością. Była to więc zupełnie inna sytuacja niż w przypadku chrześcijan, którzy stanowili niewielką mniejszość mieszkającą pośród pogan. To musiało prowadzić do innego traktowania Samarytan i chrześcijan. W końcu dużo łatwiej cesarskiej komisji było wystąpić wobec pojedynczych jednostek, które wyłamywały się z większej grupy niż wobec całej lokalnej społeczności. W pierwszej sytuacji łatwiej było też o odstępców. Wyparcie się wiary nie prowadziłoby do odrzucenia przez wspólnotę, gdyż chrześcijanie żyli wśród w większości pogańskich sąsiadów, podczas gdy Samarytanin-odstępca mógł spotkać się z ostracyzmem swojego otoczenia. W końcu nieszczęsna Samarytanka opisana przez Abū'l-Fatha stanęła przed cesarskim urzędnikiem nie w Nablusie, a Cezarei, czyli tam, gdzie Samarytanie nie zamieszkiwali zwarcie i byli mniejszością⁵¹.

Można też zwrócić uwagę, że Abū'l-Fath opisuje nakaz złożenia ofiar od przypadkowej Samarytanki, a nie od arcykapłana czy innych przywódców wspólnoty. Czyżby oni nie okazali się tak pryncypialni jak młoda matka, którą spotkał tak tragiczny los? To są tylko spekulacje, na które nie będzie dowodu. Do tego trzeba pamiętać, że pomiędzy rządami Decjusza a Abū'l-Fathem minęło tysiąc lat. Nieugiętość Samarytan wobec realizacji edyktu cesarza powinna doprowadzić albo do unicestwienia wspólnoty, albo do zignorowania niewykonania przez nich nakazanego gestu. W każdym razie nic nie wskazuje, aby poszkodowany podczas składania ofiar był samarytański najwyższy kapłan.

⁵⁰ Abū'l-Fath, *Kitāb al-Tarikh*, s. 135.

⁵¹ Samarytanie rozpowszechnili się poza rodzimą Samarię i niektórzy zamieszkiwali w miastach Palestyny. Patr.: G.G. Stroumsa, *Religious Contacts in Byzantine Palestine*, „Numen” 1989, t. 36, s. 25.

Przypisuje się Abū'l-Fathowi uzupełnienie kroniki o narrację, która została zaczerpnięta z Prokopiusza⁵². Ponadto opowiadał on o Chrystusie czy Szymonie Magu. Czy autor *Kitāb al-Tarikh*, wiedząc o prześladowaniu chrześcijan za rządów Decjusza, mógł inspirować się nimi, tworząc narrację o krzywdach, które spotkały Samarytan? Euzebiusz z Cezarei, opisując męczeństwo dziewicy Apolonii za pogromu chrześcijan, który miał miejsce w Aleksandrii jeszcze za rządów Filipa Araba, wspominał, że grożono jej spaleniem żywcem, jeśli nie złoży z nimi ofiar. Staruszka sama rzuciła się w ogień i spłonęła⁵³. Mimo pewnego podobieństwa obu historii, jest jednak mało prawdopodobne, aby Abū'l-Fath inspirował się Euzebiuszem z Cezarei. Kronikarz nic nie pisał, aby Samarytanie cierpieli podczas prześladowań chrześcijan za Waleriana i Dioklecjana. Powód jest dosyć oczywisty. Walerian i Dioklecjan uderzyli wprost we chrześcijan, a Decjusz w tych, którzy nie złożyli ofiar. W efekcie tego tylko za rządów Decjusza mogło dojść do uderzenia w Samarytan, podczas gdy za Waleriana i Dioklecjana cieszyli się oni pokojem.

Nie wiemy, kiedy dokładnie Decjusz wydał edykt o składaniu ofiar. Nastąpiło to w końcu 249 roku⁵⁴. To jeszcze nie znaczy, że w tym czasie dochodziło do przymusowego składania ofiar. W Smyrnie miało to miejsce 23 lutego⁵⁵. Prawdopodobnie w Syrii ofiary były składane już w styczniu, a do męczeństwa biskupa Antiochii doszło 24 stycznia⁵⁶. W Fajum obywatele stawali przed komisją między 4 czerwca a 14 lipca 250 roku, prawdopodobnie po żniwach, które przypadały tam w maju-czerwcu⁵⁷. Nic nie wskazuje, aby Cyprian wiedział o edyktie Decjusza wcześniej niż w kwietniu⁵⁸. Nie mamy danych dla Palestyny. Wszelkie spekulacje pozostaną mniej lub bardziej prawdopodobne. Być może edykt Decjusza był najpierw realizowany we wschodnich prowincjach⁵⁹. Można więc uznać, że Samarytanie stanęli przed próbą, jaką dla nich było składanie ofiar zaleconych przez Decjusza pewnie w pierwszej połowie 250 roku. Cesarz zginął w bitwie pod Abrittus, prawdopodobnie w czerwcu 251 roku⁶⁰. W Rzymie nie wiadano o śmierci Decjusza jeszcze 9 czerwca 251 roku. 24 czerwca informacja o jego śmierci była znana w rzymskiej stolicy⁶¹. O ile według Abū'l-Fatha

⁵² Proc. Anec. 27.3-19, 26-31.

⁵³ Euseb. Hist. Eccl. VI 41, 7.

⁵⁴ D. Kienast, W. Eck, M. Heil, *Römische Kaisertabelle, Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, Darmstadt 2017, s. 195.

⁵⁵ Mart. Pion. 2, 1. Patrz: R. Selinger, *op. cit.*, s. 51.

⁵⁶ Martyrolog. Syr. 24 stycznia. R. Selinger, *op. cit.*, s. 51.

⁵⁷ R. Selinger, *op. cit.*, s. 51-52.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 52.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 51.

⁶⁰ D. Kienast, W. Eck, M. Heil, *op. cit.*, s. 195.

⁶¹ Najmłodsza inskrypcja z Rzymu, w której Decjusz uznawany jest za cesarza (CIL VI 31129). 24 czerwca 251 opisywano Decjusza jako boskiego (*divus*), czyli musiał on już nie żyć (CIL VI 31130 = 36760). Patrz: G.W. Clarke, *Dating the Death of the Emperor Decius*, „Zeitschrift für Papyrologie und

nie minął rok pomiędzy początkiem prześladowań Samarytan za panowania Decjusza a śmiercią cesarza, o tyle prawdopodobnie tradycja samarytańska trochę się myliła. Można przyjąć, że owe wydarzenia dzielił rok i kilka miesięcy. Ta pomyłka nie jest jednak zbyt duża.

O ile Król Dahiqus i zmuszanie do składania ofiar Samarytan to zapewne aluzja do panowania Decjusza oraz edyktu nakazującego składanie ofiar wydanego przez tego cesarza, o tyle opisywane przez Abū'l-Fatha wydarzenia są mocno zniekształcone. Brakuje edyktu nakazującego złożenie ofiar, a męczeństwo młodej matki jest efektem nieszczęsnego przypadku, a nie planowanej akcji realizującej prawo wydane przez władcę. Lakoniczność samarytańskiej tradycji nie pozwala jednoznacznie wyrokować, jaki był dokładnie przebieg realizacji edyktu nakazanego przez Decjusza wśród Samarytan. Tradycja samarytańska kojarzyła negatywnie imperatora, można więc spodziewać się, że liczba ofiar nie kończyła się jedynie na jednej kobiecie i jej dziecku. Tym samym także wśród nich mogło dochodzić do wyroków śmierci za odmowę wykonania edyktu Decjusza.

Bibliografia

Źródła

- Abu'lFaraj (Bar-Hebreus), *Historia dynastiarum*, tłum. E.A. Budge, London 1932.
Abū'l-Fath, *Kitāb al-Tārikh*, tłum. P. Stenhouse, Sydney 1985.
Euseb. Hist. Eccl. – Eusebius, *Historia ecclesiastica*, wyd. E. Schwartz, T. Mommsen, Leipzig 1903-1909; G. Bardy, Paris 1952-1960.
Eutychius, (L. Cheikho). – L. Cheikho, B. Carra de Vaux, and H. Zayyat, *Eutychii Patriarchae Alexandrini Annales*, Paris 1906-1909.
Genesis Rabbah – *Midrash Rabbah: Genesis*, trans. H. Freedman, M. Simon, Vol. 1-2, London 1983.
Hier. Chron. – Hieronim, *Chronicon*, wyd. R. Helm, *Chronicum Eusebii ab Hieronymo retractatum ad annum Abrahae 2395*, Berlin 1956.
Ios. Ant. – Iosephus Flavius, *Antiquitates Iudaicae*, wyd. E. Nodet, Paris 1992-2010.
Lact. Mort. Pers. – Lactantius, *De mortibus persecutorum*, wyd. J. Moreau, Paris 1954.
Lamentations Rabbah – P.S. Alexander, *The Targum of Lamentations*, Collegeville 2007.
Orig. C. Celsum – Origenes, *Contra Celsum*, wyd. M. Borret, Paris 1967-1976.
Proc. Anec. – Procopius, *Anecdota*, wyd. J. Haury, Leipzig 1906.

Opracowania

- Anderson R.T., Giles T., *The Keepers. An Introduction to the History and Culture of the Samaritans*, Peabody 2002.

Epigraphik” 1980, t. 37, s. 114; D.S. Rathbone, *The Dates of the Recognition in Egypt of the Emperors from Caracalla to Diocletianus*, „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik” 1986, t. 62, s. 113; M. Peachin, *Roman Imperial Titulature and Chronology, A.D. 235-284*, Amsterdam 1990, s. 32.

- Anderson R.T., Giles T., *Tradition Kept: The Literature of the Samaritans*, Cincinnati 2005.
- Ben Shahrar M., *Jews, Samaritans and Alexander: Facts and Fictions in Jewish Stories on the Meeting of Alexander and the High Priest*, [w:] *Brill's Companion to the Reception of Alexander the Great*, red. K.R. Moore, Leiden-Boston 2018, s. 403-426.
- Cieciela J., *Powstanie Bar Kochby*, Zabrze 2008.
- Clarke G.W., *Dating the Death of the Emperor Decius*, „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik” 1980, t. 37, s. 114-116.
- Cohen J.M., *A Samaritan Chronicle: A Source-Critical Analysis of the Life and Times of the Great Samaritan Reformer, Baba Rabbah*, Leiden 1981.
- Crown A.D., *Samaritan Scribes and Manuscripts*, „Bulletin of the John Rylands Library” 1994, t. 76, s. 21-59.
- Crown A.D., *The Byzantine and Moslem Period*, [w:] *The Samaritans*, red. A.D. Crown, Tübingen 1989, s. 55-81.
- Crown A.D., *The Samaritans in the Byzantine Orbit*, „Bulletin of the John Rylands Library” 1989, t. 69, s. 96-138.
- Hall B., *From John Hyrcanus to Baba Rabba*, [w:] *The Samaritans*, red. A.D. Crown, Tübingen 1989, s. 32-54.
- Isser S.J., *The Dositheans, A Samaritan Sect in Late Antiquity*, Leiden 1976.
- Keresztes P., *The Decian libelli and Contemporary Literature*, „Latomus” 1975, t. 34, s. 761-781.
- Kłęczar A., *The Pagan King before the One God. The Alexander Narrative in Josephus*, „Antiquitates Iudaicae” XI, 8, „Classica Cracoviensia” 2012, t. 15, s. 137-150.
- Kosiński R., *Samaritanie w Cesarstwie Rzymskim w drugiej połowie V wieku*, „Prace Historyczne” 2011, t. 138, s. 25-39.
- Lowy S., *The Principles of Samaritan Bible Exegesis*, Leiden 1977.
- McHugh J.S., *The Emperor Commodus. God and gladiator*, Barnsley 2015.
- Montgomery J.A., *Samaritans. The Earliest Jewish Sect Their History, Theology and Literature*, New York 1967.
- Mor M., *The Samaritans and the Bar-Kokhbab Revolt*, [w:] *The Samaritans*, red. A.D. Crown, Tübingen 1989, s. 19-31.
- Nicholls M., *Galen and the Last Days of Commodus*, [w:] *Galen's Treatise Περὶ Ἀλμπίας (De indolentia) in Context: A Tale of Resilience*, red. C. Petit, Boston-Leiden 2019, s. 245-262.
- Peachin M., *Roman Imperial Titulature and Chronology, A.D. 235-284*, Amsterdam 1990.
- Pohlsander H.A., *The religious policy of Decius*, „Aufstieg und Niedergang der römischen Welt” 1986, 16, 3, s. 1826-1842.
- Pummer R., *Alexander und die Samaritaner nach Josephus und nach samaritanischen Quellen*, [w:] *Die Samaritaner und die Bibel*, red. J. Frey, U. Schattner-Rieser, K. Schmid, Berlin-Boston 2012, s. 157-180.
- Pummer R., *Early Christian Authors on Samaritans and Samaritanism Texts, Translations and Commentary*, Tübingen 2002.
- Pummer R., *Samaritan synagogues and Jewish synagogues: similarities and differences*, [w:] *Jews, Christians, and polytheists in the ancient synagogue: cultural interaction during the Greco-Roman period*, red. S. Fine, London-New York 1999, s. 105-142.
- Rathbone D.S., *The Dates of the Recognition in Egypt of the Emperors from Caracalla to Diocletianus*, „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik” 1986, t. 62, s. 101-131.
- Rives J.P., *The Decree of Decius and the Religion of Empire*, „The Journal of Roman Studies” 1999, t. 89, s. 135-154.
- Selinger R., *The Mid-Third Century Persecutions of Decius and Valerian*, Frankfurt am Main 2002.
- Sivan H., *Palestine in Late Antiquity*, Oxford 2008.

- Smallwood E.M., *The Legislation of Hadrian and Antoninus Pius against Circumcision. Addendum*, „Latomus” 1961, t. 20, s. 93-96.
- Smallwood E.M., *The Legislation of Hadrian and Antoninus Pius against Circumcision*, „Latomus” 1959, t. 18, s. 334-347.
- Stenhouse P., *Baba Rabba: Historical or Legendary Figure? Some Observations*, [w:] *Essays in Honour of G.D. Sixdenier: New Samaritan Studies of the Société D'Etudes Samaritaines*, Vol. 3-4, red. A.D. Crown, L. Davey, Sydney 1995, s. 327-332.
- Stenhouse P., *El Kitab al-Tarikh de Abu 'l-Fath*, Sidney 1985.
- Stenhouse P., *Fourth-Century Date for Baba Rabba Re-examined*, [w:] *Essays in Honour of G.D. Sixdenier: New Samaritan Studies of the Société D'Etudes Samaritaines*, Vol. 3-4, red. A.D. Crown, L. Davey, Sydney 1995, s. 317-326.
- Stenhouse P., *Samaritan Chronicles*, [w:] *The Samaritans*, red. A.D. Crown, Tübingen 1989, s. 218-265.
- Stroumsa G.G., *Religious Contacts in Byzantine Palestine*, „Numen” 1989, t. 36, s. 16-42.
- Suski R., *Jowisz, Jahwe i Jezus. Religie w „Historia Augusta”*, Warszawa 2014.
- Wipszycka E., *Kościół w świecie późnego antyku*, Warszawa 2006.
- Wipszycka E., *Państwo rzymskie a chrześcijaństwo do początków IV wieku*, [w:] *Starożytny Rzym we współczesnych badaniach*, red. J. Wolski, T. Kotula, A. Kunisz, Kraków 1994.

DECJUSZ I SAMARYTANIE

Streszczenie

W powstałej w XIV wieku samarytańskiej kronice *Kitāb al-Tarikh* Abū'l-Fath opisywał prześladowania, jakie spotkały Samarytan za panowania Dahiqua. Prawdopodobnie owego Dahiqua należy identyfikować z cesarzem Decjuszem. W tym tekście zastanawiam się, czy opowieść Abū'l-Fatha wpisuje się, w to, co wiemy o efektach, jakie przyniósł edykt o nakazie składania ofiar wydanym przez Decjusza. Świadczenie Abū'l-Fatha może wskazywać, że za panowania Decjusza kazano Samarytanom podporządkować się edyktowi nakazującego składać ofiary bogom. Doprowadziło to do aktów męczeństwa ludzi, którzy odmówili spełnienia ofiar. To tłumaczyłoby negatywną ocenę panowania Decjusza przez Samarytan.

Słowa kluczowe: Decjusz, Samarytanie, Historia Palestyny, Cesarstwo rzymskie, historiografia samarytańska

DECIUS AND THE SAMARITANS

Summary

In the Samaritan chronicle *Kitāb al-Tarikh* written in the 14th century, Abū'l-Fath described the persecutions of the Samaritans suffered during the reign of Dahiqua. This Dahiqua should probably be identified with Emperor Decius. In this text, I wonder whether Abū'l-Fath's story fits into what we know about the effects of the edict on the sacrifice order issued by Decius. The testimony of Abū'l-Fath may indicate, that during the reign of Decius, the Samaritans were ordered to obey an edict ordering sacrifices to the gods. This led to the martyrdom of people who refused to make sacrifices. This would explain the negative assessment of the rule of Decius by the Samaritans.

Keywords: Decius, Samaritans, History of Palestine, Roman Empire, Samaritan historiography